
В.А. Федь,
кандидат філософських наук,
докторант Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ КАТЕГОРІЙ “КУЛЬТУРОТВОРЧІСТЬ” ТА “КУЛЬТУРОТВОРЧЕ БУТТЯ”

На початку ХХІ ст. понятійний апарат категорії “культуротворчість” формалізувався і певною мірою систематизувався у працях західно- та східноєвропейської (російської та української) культурософської думки. Найбільш загальною особливістю досліджень цієї теми стало її альтернативне змістовне наповнення. Завдяки традиційному та новітньому підходам термін “культуротворчість” набуває нових характеристик, які у різних аспектах свого застосування мають різні, часом протилежні, значення і часто вживаються як поняття, що не потребує особливих пояснень.

Сучасна світоглядна традиція здійснює істотний вплив на події та призводить до зміни парадигмальних орієнтирів соціокультурного розвитку. Ця тенденція й спричиняє пошук нових підходів, спеціальних досліджень культуротворчості, зміст яких орієнтувався б на категоріально-понятійний апарат, сформований засобами логічного моделювання, дедукціонування поняття культуротворчості.

Теоретична модель поняття “культуротворчість” дістає підтримку з боку філософії, історії, мистецтвознавства та ін. Таке об'єднання різних понять з різних галузей людинознавства спроможне збагатити кожен з наук. Цей напрямок є перспективним інноваційним проектом, заснованим на синтезі напрацьованого досвіду та розробки евристичного потенціалу досліджуваного феномена. Названа перспектива може реалізуватись і у досвідному плані практик, який значно розширює онтологічне смислове поле культуротворчості в усьому різноманітті його лексичних та, відповідно, смислоутворювальних імплікацій: культуротворчій процес (сила, активність, стиль, пам'ять тощо).

Е.Гуссерль розглядає історичність як таку константу, що визначається стилем людського існування, в межах якого стиль культуротворчості при піднесенні або стагнації залишається формально тим самим [3, 108]. Отже, за Е.Гуссерлем, стиль культуротворчості можна визначити як такий спосіб, прийом, метод, контекст якого збігається зі стилем людського існування. Стає очевидним: культуротворчість має глибинні антропологічні основи, які певною мірою відтворюють еволюцію людини, дають характеристику її етнічних специфікацій. Онтологічний підхід до творчого акту особливо виразно есплікувався у працях західноєвропейської (А.Бергсона, А.Уайтхеда) та російської (І.Пригожина, В.Налімова) шкіл.

Інші російські дослідники обстоюють ідею “культуротворчої активності”, поза якою реальний світ є ціннісно нейтральним [10, 61], висувають теорію культуротворчої місії людської пам'яті [4], констатують виникнення культуротворчих шкіл в Росії [16, 98]. А.Я. Флієр розмежує поняття культурних процесів – типових та універсальних за масштабами поширення функціональних процедур і культурних подій – конкретно-історичних випадків реалізації культурних процесів. На нашу думку, цікавими є висловлювання, що “культурні процеси можуть бути визначені як динамічні культурні форми, а культурні події – як артефакти цих форм” [14, 260].

Тексти української філософської рефлексії відзначаються актуалізацією різних аспектів формалізації понятійного апарату категорії “культуротворчість”. Це ґрунтовні праці та окремі публікації В.П. Андрущенко, Ю.Л. Афанасьєва, О.П. Воєводіна, В.Ю. Даренського, В.Н. Леонтієвої, С.В. Пролєєва, В.К. Суханцевої, Н.В. Хамітова. В них проводиться екзистенціальний вододіл між поняттями культуротворчість та

життєтворчість [15, 79–80]. Культуротворчість розглядається як екзистенціальне самовизначення людини, що здобуває культурно визначену форму [11]; обґрунтовується історичне формування художнього способу культуротворчої діяльності, зокрема наголошується на абстрагуванні практики культуротворчої діяльності первісної людини як “випробувального полігону” (імітаційного випробування практики) [1, 26]. Відштовхуючись від концепції свободи Ж.-П. Сартра (“буття-в-свободі”) як фундаментального принципу формування суспільних цінностей, дослідники висвітлюють уявлення про культуротворчість як царину свободи та вибору [7, 82–85].

Процес культуротворчої активності набуває самостійного значення в кожному окремо взятому виді мистецтва, зокрема, в музиці. Спираючись на даний принцип, теоретики музичної культури проголошують культуротворчі функції, які створюють атмосферу єдності та безперервності розвитку національної культури [13, 161].

Відзначимо також акцентуацію представників вітчизняної наукової думки на проблемі нерозривного зв'язку діалогічного способу мислення та культуротворчості. Зокрема, йдеться про ті праці, в яких узагальнюються думки про діалогічну взаємодію суб'єктів культури як базову структуру та “породжувальну модель” культуротворчості [6, 31].

Серед вітчизняних досліджень окресленої проблеми, на нашу думку, виділяється монографія В.Н. Леонтьєвої “Культуротворчий процес: обґрунтування та начала” [8]. Тут здійснюється послідовна спроба аналізу культуротворчих процесів у вітчизняній і в європейській філософській традиції. В праці втілюється принцип культуротворчості в розумінні світу та утвердженні особистісного начала як носія смислу в цьому світі. В.Н. Леонтьєва відзначає: “Одиниця культуротворчого процесу – культурний акт як утвердження культурного явища (конкретної єдності змісту й культурної форми) – це заперечення його протилежності, це недопущення в реальне буття культури безглуздя, безформності, безликісті. У цьому розумінні логіку культури можна визнати логікою “утвердження-заперечення”, здійснюваної в афірмації” [8, 56–57].

Категорія “культуротворчість” може розглядатись як засіб формалізації змісту “культуротворчість”, а поняття “культуротворчість” цей зміст конкретизує, саме тому категорія може виконувати функцію поняття, а поняття може виконувати функцію категорії. Тому для чіткого визначення культуротворчості як категорії є її формалізація, що відбувається, принаймні, у двох планах – явища (рефлексій культуротворчого процесу, форми, стилю, діяльності, свободи, функції, діалогу) та змісту цього явища, що найбільш повно, на нашу думку, розкриває *культуротворче буття*.

Категорія “культуротворче буття” розкриває глибинні інтенції культуротворчості. Культуротворче буття – категорія філософського аналізу, динамічна духовна система, стабільна в повторюваності функціональних процесів творчого розуміння та переосмислення світу смислів Іншого, це – світогляд особистості як носія культурної ойкумени. Іншою стороною культуротворчого буття є діяльнісна наповненість буття – культурні практики.

Культуротворче буття як система спрямована на об'єктивацію смислів та вироблення певної просторово-часової моделі, кодифікованої у світогляді та символах культурних практик тієї чи іншої культурної парадигми. Тому, культуротворче буття можна визначити через вимір антропологічної практики як стан соціальної, моральної, естетичної і т. ін. активності окремої особистості, як стан її свідомості та діяльності у сферах поєднання в замкнуте коло смислу процесів та результатів міжкультурної взаємодії. Отже, культуротворче буття являє собою духовну динаміку творчого смислоутворення (креації, негації, афірмації та акцепції) як процесу вироблення ціннісного світу культури та усвідомлення себе й культури в просторово-часовому вимірі.

Прагнення дослідити найфундаментальніші витоки культури, пізнати їх сутність, наслідки та моделі застосування у конкретних (історичних, етнічних, соціальних тощо)

обставинах спонукало пошук найзагальніших методів, які могли б охопити цілісність культуротворення в усій різноманітності теорій та культурних практик. Метод передбачає наявність об'єкта, розробленої системи дослідницьких операцій, технології застосування, критерії оцінок, таблиць, тобто інструментальний набір, за допомогою якого вивчають об'єкти, здобувають і перевіряють результати.

Сучасна культурологічна думка володіє великим арсеналом методів, вони мають різну історичну доцільність. На нашу думку, методології досліджень культуротворчих процесів початку ХХІ ст. засновані на базі класичних філософських методів (історичного, діалектичного та ін.), на доробку новітніх культурософських методологій (синергетичної, семіотичної та ін.) і проєкцій як моделей застосування цих методів.

Як відзначав Г.Ріккерт, незважаючи на всі перехідні й проміжні форми, при дослідженні життя природи науковці використовують переважно природничо-науковий метод, а при дослідженні життя культури – історичний метод [12, 54

Історичний (компаративний) метод дослідження заснував Джамбатист Віко (1668–1744 рр.), але цей метод містить положення, що не втратили актуальності й сьогодні. Зокрема, те, що розум – раціональне, строго логічне міркування стосується фізичного світу, а культуротворчий вимір не вписується у методологію раціонального дослідження. І тому сучасний культуротворчий процес в усьому різноманітті світоглядних парадигм та культурних практик стає предметом аналізу історичної свідомості більшою мірою, ніж раціональної (у її декартівському розумінні).

Інше положення стосується того, що історичний метод, з одного боку, розкриває нові можливості розуміння культуротворчості різних народів у різні історичні періоди їх культуротворчої активності, а з іншого, – сприяє самоусвідомленню особистості в контексті актуальної культури. Як відзначає В.С. Горський: “Справжній характер і рівень розвитку національної історичної свідомості відзначається не лише обсягом знань про події минулого та системою розташування їх на шкалі історичних цінностей. Визначальним тут є той сенс, смисл, якого набувають ці факти для актуальної культури, загальне бачення історії” [2, 46].

Вагомий внесок у методологічний інструментарій вивчення культуротворчих процесів вніс Г.Гегель (1770–1831 рр.), який обґрунтував універсальний *діалектичний метод* дослідження. На сучасному етапі цей метод, відображаючи складність культуротворчих процесів, що відбуваються в єдності та боротьбі їх суперечливих начал, дає можливість уникнення догматизації та абсолютизації різних підходів, концепцій та й самих методів у процесах культуротворення. Тобто діалектичний метод застосовується нами як певний універсальний та відкритий метод дослідження, що дає можливість розглянути поняття та категорії в їх динаміці та уникнути при цьому вульгаризованих перекирчувань та ідеологічної і політичної заангажованості.

Історичний метод дослідження переосмислювався та доповнювався новими методами протягом ХІХ ст. Під впливом еволюційної теорії Ч.Дарвіна багато дослідників суспільних та культурних процесів стали сповідувати так званий *еволюційний метод*, що розглядається нами як різновид історичного. До прихильників еволюціонізму належать О.Конт (1798–1857 рр.), Л.Морган (1818–1881 рр.), Г.Спенсер (1820–1903 рр.), Е.Тейлор (1832–1917 рр.). Евристичним здобутком еволюційного методу в сучасних умовах застосування стало те, що споконвічні закони, стадії, фази культуротворчості можна визначити як стабільні історичні тенденції, вони відбуваються за логікою переходу від простого до складного, уявляються як пряма лінія (або спіраль, хвиляста лінія з певними розгалуженнями та невеликими часовими поверненнями до висхідного положення). Такий підхід дає можливість подолати апокаліпсичні передчуття постмодерного аналізу культуротворчих процесів.

Сутність еволюціоністського методу впливає з єдності людського роду та спорідненості потреб різних народів у формуванні культурних цінностей. У книзі “Первісна культура” Е.Тейлор дійшов висновку, що розвиток кожного народу відбувається

прямолинійно – від простого до складного. Культура, зазначав він, є результатом діяльності людини, специфічним способом її пристосування до навколишнього середовища. Факторами впливу на таке пристосування він назвав кліматичні умови та географічне положення етносу. Учений також дослідив форми функціонування культури всіх народів: звичаї, обряди, традиції, вірування, одяг, їжу, знаряддя праці, житло, мистецтво, вказуючи на їхню універсальність. Проте в основу культури, вважав Е.Тейлор, покладені міф і ритуал, тобто культура постає із внутрішньої природи людини.

Досліджуючи історію первісного суспільства, еволюціоністи переконували, що людство однорідне за своєю природою, й лише народи, перебуваючи на різних сходинках розвитку культури та живучи відокремлено один від одного, створюють відповідні засоби реалізації культурних потреб. Зближення народів, посилення контактів між ними, обмін культурними надбаннями зумовлює спільність культурних цінностей і засвоєння їх людством. Основна ідея еволюціонізму щодо прямолинійності суспільного прогресу передбачає обов'язкову вимогу для кожного народу пройти всі стадії культурного розвитку.

Історичний метод протягом XIX ст. був доповнений антиеволюційною моделлю розвитку культуротворчості, в якій історія розвитку культури розглядається як історія співіснування локальних, незалежних одне від одного, соціокультурних типів. У праці “Росія і Європа” М.Данилевський (1822–1885 рр.) викладає типологію культури – вчення про відмінності культурних типів. У всесвітній історії культури він виділяє десять самобутніх типів культур: єгипетський, індійський, іранський, китайський, халдейський, грецький, римський, арабський, романо-германський, американо-перуанський (як “сумнівний” тип). Учений передбачав становлення одинадцятого типу – слов'янського, на який покладає великі надії: “... На підставі аналізу найсуттєвіших загальних результатів діяльності попередніх культурно-історичних типів, – пише М.Данилевський, – і порівнянні їх... можемо ми плекати ґрунтовну надію, що слов'янський культурно-історичний тип у перший раз явить синтезис усіх сторін культурної діяльності... сторін, які розроблялися його попередниками на історичній ниві окремо, або далеко не в повному поєднанні” [5, 138].

Джерелом кожної культури, на думку М.Данилевського, є здатність народу до реалізації своїх “життєвих сил”, а її самобутність спирається на особливості душі народу. Відносини між народами нездатні змінити ні душі, ні національні особливості народу. Тож, виступаючи проти європоцентризму, він підкреслював, що прогрес не можна вважати винятковим привілеєм Заходу, чи Європи, а застій ототожнювати лише зі Сходом, або Азією. Кожний культурно-історичний тип, виникаючи з “етнографічного матеріалу”, входить у період розвитку та розквіту, після чого занепадає і гине, тому народ, який перебуває на стадії занепаду, вже ніщо не може врятувати. Розтративши свій культурний потенціал, зазначає вчений, людство переходить до цивілізації. Отже, еволюційність (однолінійність) культури М.Данилевський замінив на полілінійність її розвитку. Ці методологічні ідеї у XX ст. були переосмислені О.Шпенглером і А.Тойнбі.

Поступово у дослідницькому середовищі розвивається інший напрямок критичного ставлення до еволюційного методу. На передній план виходить аналіз причинно-функціональних зв'язків та умов виникнення культур, а також їх зумовленість різними факторами.

Провідним у культурологічних дослідженнях стає *функціональний метод*, що містить положення, які не втратили актуальності й на сучасному етапі дослідження культуротворчих процесів, зокрема, положення про три виміри культурного процесу та їх функціональний зв'язок. “Культурний процес... – писав Б.Малиновський (1884–1942 рр.), – завжди передбачає існування людей, пов'язаних один з одним певними відносинами, тобто певним чином організованих, що певним чином звертаються до артефактів та один до одного по допомогу щодо мови, або символіки якого-небудь іншого роду. Артефакти, організовані групи і символізм виявляють три тісно пов'язаних виміри культурного

процесу” [9, 89]. У праці “Наукова теорія культури” Б.Малиновський заклав розуміння культури як продукту і процесу, як засобу досягнення мети, тобто інструментального, чи функціонального розуміння. Відправною тезою такого твердження стало положення про те, що всі, навіть, на перший погляд, безглузді, явища та предмети духовної й матеріальної культури мають свій зміст, а найголовніше – свою визначену функцію. Учений наполягав на подоланні розриву між теоретичними уявленнями про культуру та накопиченим емпіричним конкретним матеріалом, закликав створити єдине синтезоване теоретичне уявлення про культуру, сформувані єдину наукову теорію. Йдеться також про подолання розбіжностей у номотетичних та ідеографічних дисциплінах.

Б.Малиновський розподілив життєві потреби людства на три групи. Первинні потреби – це продовження роду. Свого роду “культурними відповідями” на них були поява родової общини, розвиток знання, освіти та умов проживання і господарювання. Похідні потреби спрямовувались на виготовлення та удосконалення знарядь виробництва, наслідком чого став розвиток економічних відносин та загальної культури господарювання. Інтегративні потреби виявляються в політичній організації суспільних відносин.

Якщо ж говорити загалом про функціональну методологію вивчення культуротворчих процесів (яку ще називають антропологічною), то ця методологія має перспективи розвитку і в сучасності, оскільки, положення Е. Тейлора про культуру як біологічну природу людини та її безпосередню адаптацію до умов навколишнього середовища ще не втратило своєї актуальності. Культурне буття включає в себе соціокультурне середовище, інтегроване у світ природи, що характеризується діалектичним зв'язком мікро- та макрокосму. І проблема адаптації людства до плінних умов навколишнього середовища, зумовленого діяльністю самого ж людства, може здійснюватись у межах осмислення функціонального зв'язку між ними через парадигму культурного буття. На нашу думку, найбільш продуктивним конструктом такого роду осмислення є вироблення гуманістичної моделі культурного буття, що виявляється у ставленні до Іншого як цінності, де Інший – це не тільки природа, а й культура та особистість. Названі концептуальні підходи накреслені в працях Б.Малиновського, а також К.Леві-Стросса, А.Кребера та ін.

Сутність названих концептуальних підходів до вивчення культуротворчих процесів можна звести до нерозривного зв'язку культури з життєвими потребами людства. Застосовуючи метод системного аналізу, антропологічної концепції культуротворення дотримувався А.Кребер, доповнивши її теорією стилів фундаментальних форм культури. Він довів, що стиль властивий усім великим культурам та їхнім основним формам (не тільки мистецтву, а й науці, ідеології, моралі, свідомості, способу життя тощо). Носіями, що визначають стиль епохи, чи цивілізації, на думку вченого, є геніальні особи, котрі роблять істотний внесок у розвиток якоїсь галузі культури. Він узагальнив різні стилі локальних культур і сформулював концепцію стилів загальнолюдської цивілізації. На цій підставі можна говорити про стилі культурного буття, що відзначають ту або іншу модель культури.

Таким чином, методи аналізу культуротворчості та культуротворчого буття (які вже давно стали традиційними) не втратили евристичного потенціалу й актуальності на сучасному етапі. Історичний метод дає можливість розглянути культуротворче буття як буття історичне, коли культуротворчі та історичні процеси постають в усій своїй єдності та взаємозумовленості. Діалектичний метод дає змогу розглянути культуротворчість та культуротворче буття в їх динаміці, наслідком чого є виявлення двох рівнів буття – світоглядних традицій і культурних практик та уникнути їх вульгаризації та догматизації. Застосування еволюційного методу дає можливість зазначити, що культурно-історичних типів не так багато, але типів культури може бути багато і вони можуть мати відповідні національні специфіки: етнічні, регіональні тощо, при цьому кожен тип культури зумовлюється певним типом культуротворчості та буття. Функціональний метод, за

рахунок вдалого синтезу соціологічних та психологічних методів дослідження дає можливість виявити стиль культуротворчості як функцію культуротворчого буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Афанасьев Ю.Л.* Социально-культурный потенциал художественной деятельности. – Львов, 1990.
2. *Горський В.С.* Парадокси історичної свідомості сучасної культури // Світогляд і духовна творчість. – К., 1993.
3. *Гуссерль Э.* Кризис европейского человечества и философия // Вопросы философии. – 1986. – № 3.
4. *Давыдов Ю.Н.* Этическое измерение памяти (Нравственно-философские размышления в связи с романами Чингиза Айтматова) // Этическая мысль: научно-публицистические чтения. – М., 1990.
5. *Данилевский Н.Я.* Россия и Европа // Хрестоматия по культурологии. – Ростов н/Д., 2004.
6. *Даренський В.Ю.* Діалогічна природа культуротворчості // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2005. – № 2.
7. *Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз.* – К., 2002.
8. *Леонтьева В.Н.* Культуротворческий процесс: основания и начала. – Харьков, 2003.
9. *Малиновский Б.К.* Функциональный анализ // Хрестоматия по культурологии. – Ростов н/Д., 2004.
10. *Норкаус З.Б.* Куда подевалась аксиология? // Символы в культуре. – СПб., 1992.
11. *Пролєсєв С.* Екзистенціальна критика культури // Філософсько-антропологічні читання'98. – К., 1999.
12. *Риккерт Г.* Науки о природе и науки о культуре. – М.
13. *Суханцева В.К.* Категория времени в музыкальной культуре. – К., 1990.
14. *Флиер А.Я.* Культурология для культурологов. – М., 2002.
15. *Хамитов Н.В.* Философия человека: поиск пределов. – К., 1997.
16. *Щедрин Г.К.* Эстетика постмодернизма // Эстетика сегодня: состояние, перспективы. Материалы научной конференции. 20–21 октября 1999 г. Тезисы докладов и выступлений. – СПб., 1999.